

Кожолянюк О. В.

ORCID: 0000-0002-3068-6416

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

РОЗВИТОК ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ У СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ У ПЕРІОД ПЕРШИХ ЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ІМПЕРІЙ

Ключові слова: Стародавній Китай, географія, компас.

Визначним досягненням світового значення було винайдення у Стародавньому Китаї компаса. Магніт був відомий тут ще в давні часи, а вже у III ст. до н. е. китайці знали про його властивість притягувати залізо. Напевне, компас було винайдено ще у III ст. до н. е., на той час він мав вигляд магнітної ложки, яка могла крутитися навколо своєї осі, її розмішували в центрі приладу. Такий прилад являв собою дерев'яну чи мідну підставку, на ній частини світу позначалися рядом поділок. Напрямок, на який вказувала стрілка (ложка), був завжди південним. Тому першою назвою компаса була назва, що в перекладі означає «ложка, що керує світом». У творі Чжан Хена (張衡 Zhāng Héng) часів періоду Східної Хань «Ода про Східну Столицю» міститься інша назва компасу, яка в перекладі означає «той, що вказує на південь». Опис форми стародавнього китайського компаса вперше зустрічається у книзі «Лунь хен» (論衡 «Критичні судження»), що належить перу Вана Чуна (王充 Wáng Chōng). Тут зазначається, що основою компаса була квадратна мідна чи бронзова підставка, по краях якої було вигравірувано 24 циклічні знаки, вони вказували напрямком. У центрі була розташована кругла, гладко відполірована виїмка, що зменшувала силу тертя під час повороту стрілки. Матеріалом для цієї стрілки, яку виготовляли у вигляді ложки, був природній магнітний залізняк. Цю стрілку розмішували на підставці та в разі потреби підштовхували або ж повертали рукою. Коли стрілка зупинялася, вона завжди поверталася на південь тією стороною, на якій була ручка ложки (оскільки в ній була найменша кількість залізняка). Спочатку такий компас застосовувався лише для ворожінь, але вже з I ст. н. е. його стали використовувати як навігаційний прилад.

У часи правління династії Хань стародавні китайці здійснювали широкий економічний і культурний обмін морем з різними державами. Це, звісно, сприяло розвитку їх географічних знань, а також стимулювало зростання й розвиток кораблебудування. Як свідчать джерела, мистецтво кораблебудування Стародавнього Китаю в період Хань досягло надзвичайно високого рівня.

«Шань хай цзін» (山海經 «Каталог гір та морів») вважається цінним джерелом з історії наукових знань у Стародавньому Китаї, особливо в такій галузі, як географія. Це анонімна пам'ятка, досить складна за своєю побудовою та змістом, що являє собою звід самостійних «творів», які були засновані на довготривалій традиції, котра передбачала різночасові пласти знань стародавніх китайців. Твір відомий за одним із списків-редакцій збирача, коментатора та поета Го Пу (郭璞 Guō Pú). Саме цей список і став основою у всіх наступних виданнях. Він складається з 18 цзюанів (свитків, або розділів), про що йдеться і в самій назві – «Каталог гір та морів у 18 цзюанях». За своїм змістом і стилем цей твір поділяється на дві частини, що суттєво відрізняються одна від одної. Першу частину в науковій літературі називають «Каталог гір» або «Каталог П'яти таємничих [гір]», другу частину – «Каталог морів» [4, р. 358]. Основу першої частини, яка займає за своїм об'ємом близько двох третіх усього твору, становить опис усього континентального Китаю зі вкрапленням елементів зоогеографії, ботанічної географії, народної медицини, народних звичаїв і вірувань та міфології. У другій частині твору надано інформацію про землі та народи, які, відповідно до цинь-ханьської сіноцентричної концепції, були розташовані на периферійних землях і за межами населеного світу. У першій частині пам'ятки матеріал було розміщено за принципом орієнтації простору за п'ятьма кардинальними точками. Отже, до першої частини входять п'ять каталогів, а саме: «Каталог Південних гір», «Каталог Західних гір», «Каталог Північних гір», «Каталог Східних гір» та «Каталог Центральних гір». Кожен з каталогів містить декілька книг (кількість їх була неоднаковою за окремими цзюанями). «Каталог морів» містить 13 каталогів – цзюанів. Вони поділяються на самостійні частини: «Каталог Замор'я», «Каталоги Земель всередині морів», «Каталоги Великих пустель» і остання частина – «Каталог Земель всередині морів». Матеріал, якій міститься в «Каталозі морів», на відміну від матеріалу, розміщеного в «Каталозі гір», орієнтовано за чотирма сторонами світу. Це відображено і в назвах цзюанів – «Каталог Замор'я Півдня», «Каталог Замор'я Заходу», «Каталог Замор'я Півночі» та «Каталог Замор'я Сходу». Такі самі принцип і порядок розташування за сторонами світу продовжує зберігатись і в каталогах Земель всередині морів. У каталогах Великих пустель порядок розташування

дещо інший. Тут спочатку розташовано «Каталог Великих пустель Сходу», потім «Каталог Великих пустель Півдня», після нього «Каталог Великих пустель Заходу» і, нарешті, «Каталог Великих пустель Півночі». Таку відмінність у послідовності сторін світу деякі сучасні науковці пов'язують із можливою приналежністю каталогів Великих пустель до іншої місцевої традиції [1, с. 4].

Проблема датування пам'ятки наразі не вирішена, можливе лише визначення приблизного часу оформлення деяких її книг. Це складне завдання, вирішення якого залежить від загального підходу до неї та розуміння її характеру. «Шань хай цзін» уперше згадується у творі Си ми Цяня (司馬遷 Sīmǎ Qiān) «Історичні записки» [3, с. 201]. Назва цього твору також розміщена в географічному розділі першої давньокитайської бібліографії – «Записки про мистецтво та писемність», «Історії Ранньої Хань», автором якої є Бань Гу (班固 Ban Gu). Згідно з традицією, «Каталог гір та морів» було вигравірувано на священних посудинах помічником міфічного підкорювача потопу та впорядника землі Великого Юя – Дядечком І (Бої). Відповідно до легенди, усі ці «записи» Дядечко І вигравірував на дев'яти ритуальних посудинах. Потім ці посудини були начебто втрачені та згодом знов знайдені в період Ранньої Хань; саме із цих триножників ніби й було переписано відомий нам текст «Каталогу».

Згідно з міфологічною версією, яка ввійшла в модифікованому вигляді до історичної традиції, Великий Юй, під час боротьби з потопом, обійшов всю землю, пересуваючи гори та розсікаючи їх. «Якось Юй, – говориться в давніх пам'ятках, – утихомирюючи води потопу, проривав русла річок і давав їм прохід крізь землю чотирьох варварів і дев'яти областей. Він дав назви трьомстам горам, провів русла трьох тисяч великих річок, а скільки малих – і не порахувати». Упорядковуючи землю, Юй пізнав не лише її гори та річки, також він узнав про близькі та далекі народи. Усе це забезпечило Юю традиційне становище патрона географії. Його ім'ям було названо географічний розділ найдавнішого зводу історичних традицій – «Праці Юя» («Юй Гун» 愚公 Yu Gong). Повідомлення про те, що Юй та його помічник Дядечко І стали творцями «Каталогу гір та морів», міститься у Ван Чуна (王充 Wáng Chōng) у його трактаті «Критичні роздуми». Відносно детальний запис традицій про «написання» Юєм і Дядечком І «Каталогу гір та морів» міститься у пізньоханьських пам'ятках.

Усі книги першої частини «Каталогу гір та морів», за винятком декількох (III книга «Каталогу Західних гір», V та X книги «Каталогу центральних гір»), які випадають із загального стилю та змісту, написані стереотипними формулами, які вказують на те, що на час їх написання вже було вироблено певний стиль географічних описів.

Тому можна припустити розповсюдженість подібної географічної літератури, що було обумовлено й певним рівнем знань у цій галузі. Цілком можливо, книги «Каталогу гір» сходять до місцевих «географій». Подібне припущення вже неодноразово висловлювалося з посиланням на повідомлення «Обрядів Чжоу» про існування спеціального «відомства» зі складання мап, штат якого нараховував 224 особи. Звісно, не варто розуміти цю відомість буквально, тобто в тому сенсі, що таке «відомство» було саме в ідеалізованому царстві Чжоу або що існувало ціле «відомство», у якому працювали 224 особи. Проте це повідомлення є достовірним з огляду на те, що подібна адміністративна діяльність існувала, ще в давніх царствах складалися мапи та їх описи. Про це свідчать дані й інших давньокитайських пам'яток.

Географічні знання були невід'ємною частиною військово-стратегічного мистецтва, яке почало активно розвиватися в період «Воюючих царств». Поштовхом до розвитку географічних знань послугували й економічні потреби царств (див. про це у трактатах IV–III ст. до н. е. – «Шан цзюнь шу» (商君書) і «Гуань цзи» (管子) [2, с. 181–188]), а також взаємини з племенами, що мешкали як на території самих царств, так і в безпосередній близькості до них. Можна припустити, що в царстві Чжоу й інших царствах давнього Китаю створювалися місцеві «географії», які містили в собі описи території власного царства, а також, наскільки це було можливо, сусідніх територій. Саме до таких місцевих «географій» і подібні книги «Каталогу гір», куди, напевне, увійшли описи, які походили з локальних «географій».

Література:

1. Каталог гор и морей (Шань Хай Цзин). Москва : Наука, 1977. 225 с.
2. Кошовий С. «Шан цзюнь шу» як історичне джерело // Етнічна історія народів Європи, 2015. Вип. 46. С. 181–188.
3. Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи). Москва, 1972. Т. 1. 312 с.
4. Fracasso, Riccardo “Shan hai ching”, in Michael Loewe, ed. Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide. Berkeley: Society for the Study of Early China/Institute of East Asian Studies, 1993. P. 357–367.